

Jakub Orłowski

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6335-7002>

AGRESJA W SZKOLE – CZĘSTOTLIWOŚĆ, DOTKLIWOŚĆ, WYKRYWALNOŚĆ, MOTYWY SPRAWCÓW

Streszczenie (abstrakt): Artykuł prezentuje wyniki prowadzonych w lutym 2020 roku badań ankietowych poświęconych agresji rówieśniczej. Badania przeprowadzono na grupie uczniów i nauczycieli dwóch szkół podstawowych i liceum ogólnokształcącego. Najpowszechniejszymi rodzajami agresji okazała się agresja relacyjna, werbalna i psychiczna. Niemal połowa uczniów badanych szkół podstawowych doświadczała agresji czasami i często oraz określała ją jako przykrą i nie do zniesienia, jedna piąta była dręczona. Dziewczeta uważały agresję za bardziej dotkliwą niż chłopcy. Chłopcy częściej padali ofiarami agresji werbalnej i psychicznej, a dziewczeta relacyjnej. Prawie połowa sprawców nie potrafiła, bądź nie chciała, wyjaśnić przyczyn swojego zachowania. Ponad jedna czwarta była agresywna w reakcji na zachowanie rówieśnika, próbując mu odplącić. Dziewczeta częściej niż chłopcy tłumaczyły się odczuwanymi emocjami, a chłopcy żartami i zabawą. Głównym źródłem wiedzy nauczycieli na temat wrogich zachowań wśród uczniów były informacje dostarczane bezpośrednio przez dzieci i ich rodziców. Nauczyciele nie dostrzegli w swoich klasach przejawów agresji materialnej, fizycznej i intymnej.

Słowa kluczowe: agresja, sprawca, ofiara, nauczyciel, uczeń

AGGRESSION AT SCHOOL – FREQUENCY, SEVERITY, DETECTABILITY, AGGRESSORS' MOTIVES

Abstract: The article presents results of a survey on peer aggression conducted in February 2020. The survey was carried out on a group of students and teachers from two primary schools and a secondary school. The most common aggression types turned out to be relational, verbal and psychological. Almost 50 per cent of students from the examined primary schools declared experiencing aggression *sometimes* or *often* and assessed it as *upsetting* or *unbearable*, the one-fifth of students admitted to being bullied. Girls perceived aggression as more upsetting than boys did. Boys were more likely to fall victim to verbal and psychological aggression, girls – to relational aggression. Almost half of aggressors were not able to, or refused to explain reasons for their behaviour. More than a quarter of surveyed students acted aggressively in reaction to peers' behaviour, trying to get even. Girls more frequently than boys tended to explain their aggression referring to their emotions, boys – were apt to justify aggression viewing it as jokes and justified humorousness. The main source of teachers' knowledge of hostile behaviours among students was information provided directly by pupils and their parents. Teachers claimed not to notice any forms of material, physical and intimate aggression in their classes.

Keywords: aggression, aggressor, victim, teacher, student

Wstęp

Głównym aktem prawnym regulującym przeciwdziałanie agresywnym zachowaniom dzieci i młodzieży pozostaje ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Najważniejszym celem ustawy jest walka z demoralizacją, której symptomami jest m.in. naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnianie czynów zabronionych, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego oraz z czynami karalnymi zdefiniowanymi jako przestępstwa, przestępstwa skarbowe i enumeratywnie wyliczone wykroczenia. Każda instytucja państwowa, która dowie się o popełnieniu przez osobę niepełnoletnią czynu karalnego ściganego z urzędu, ma obowiązek zawiadomić o tym sąd rodzinny lub Policję¹. Instytucją, która ma największe możliwości w zakresie wykrywania takich zachowań, pozostaje szkoła. Niestety z dotychczasowych badań wynika, że liczba zachowań, którym ww. ustawa powinna przeciwdziałać jest ogromna, a nauczyciele często nie mają pełnej wiedzy na temat skali problemu².

Wrogie zachowania można podzielić na agresję, przemoc i dręczenie. Agresja, będąca terminem najszerzym, obejmuje wszelkie świadome i celowe działania nakierowane na skrzywdzenie drugiego człowieka. Możemy wyróżnić agresję reaktywną i proaktywną, pośrednią i bezpośrednią, ale także fizyczną, werbalną i emocjonalną. Przemoc oznacza sytuację, w której jedna ze stron konfliktu ma wyraźną przewagę nad drugą. O dręczeniu można mówić dopiero, kiedy działania wymierzone na szkodę danego ucznia są regularne³.

Dotychczasowe badania, dotyczące ofiar, sprawców i sprawco-ofiar przemocy rówieśniczej i agresji, pokazują, że jest wiele powodów, dla których dzieci i młodzież się jej dopuszczają. Najistotniejsze z nich to odmienność i niepopularność ofiary, zły charakter sprawcy, walka o lepszą pozycję w klasowej hierarchii i wrogie uczucia⁴. Dodatkowo badania wskazują m.in. na zazdrość wśród dziewcząt, trudną sytuację w domu lub zemstę za nieudolność podczas zajęć sportowych u chłopców⁵. Doświadczanie i stosowanie przemocy rówieśniczej zależy od płci i wieku. W szkołach podstawowych widać większy procent prześladowanych uczniów niż uczennic. Chłopcy przeważnie są dręczeni przez innych chłopców, dziewczęta przez obie płcie. Uczennice doświadczają więcej obgadywania i izolacji, a uczniowie bójek, kradzieży i wyzwisk. Wraz z wiekiem wrogie zachowania stopniowo zanikają i zmienia się ich struktura. Starsi uczniowie stosunkowo rzadko odwo-

¹ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 Nr 35 poz. 228), art. 1 i 4.

² J. Przewłocka, *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach: raport z badania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, s. 23-28 i 40-43.

³ J. Mazur, H. Kołoto, *Związek między przemocą rówieśniczą w szkole a samopoczuciem psychicznym uczniów gimnazjum*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2006, nr 5(1), s. 81-82.

⁴ R. Thornberg, S. Knutsen, *Teenagers' explanations of bullying*, „Child & Youth Care Forum” 2011, nr 40(3), Table 2.

⁵ A. Nowakowska, J. Przewłocka, *Szkoła oczami uczniów: relacje z nauczycielami i kolegami oraz przemoc szkolna. Raport z badania jakościowego*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, s. 38-39.

lują się do aktów agresji fizycznej, skupiają się na niszczeniu relacji⁶. Nauczyciele posiadają jedynie ograniczoną wiedzę o takich zdarzeniach. Uczniowie często nie informują ich o swoich problemach. Powodami takiego stanu rzeczy mogą być m.in. brak zaufania do pedagoga, ale także obawa przed byciem uznanym za donosiciela. Sytuację pogarszają nieadekwatnie niskie kary nakładane przez szkołę, które nie odstraszą sprawców⁷. Ponadto wskazuje się na bierność pedagogów i żal do nich ze strony wychowanków⁸. Nauczyciele często nie zauważają agresji fizycznej i nie reagują na nią. Potencjalnymi przyczynami mogą być fakty, że dochodzi do nich w sytuacjach, gdy nauczyciel jest za daleko, gdy jest nieobecny lub nie chce mu się interweniować⁹. Wychowawcy najczęściej zgłaszają przypadki agresji werbalnej i relacyjnej. Wyzywanie i obrażanie w Internecie jest zgłaszane stosunkowo rzadko, podobnie jak przypadki nadużyć seksualnych ze strony uczniów¹⁰.

Metodologia

Badanie przeprowadzono w lutym 2020 roku w dwóch szkołach podstawowych (klasy V-VIII) oraz liceum ogólnokształcącym (klasy I-II) z wykorzystaniem ankiet papierowych. Przed rozpoczęciem badań kwestionariusze zostały przedstawione do akceptacji dyrektorom szkół. Uczestników poinformowano o celu badania i anonimowości ankiet.

Uczniowie odpowiadali na pytania:

- „Czy w ciągu ostatnich 4 tygodni jakiś uczeń lub uczniowie zachowywali się wobec Ciebie w sposób podany poniżej?” (zamknięte, wielokrotnego wyboru)
- „Jak często przytrafiały Ci się takie zachowania?” (zamknięte, jednokrotnego wyboru)
- „Jak bardzo przykre były?” (zamknięte, jednokrotnego wyboru)
- „Czy w ciągu ostatnich 4 tygodni byłeś/łaś dręczony/a: jakiś uczeń lub uczniowie wiele razy mówili lub robili Ci krzywdzące, bolesne i dokuczliwe rzeczy; ta sytuacja często się powtarzała i było Ci trudno się przed tym obronić?” (zamknięte, jednokrotnego wyboru)
- „Które z zachowań podanych w punktach 1 i 4 Ty stosowałeś/aś wobec innych i co Ciebie do tego motywowało (dlaczego to robiłeś/aś)?” (otwarte)

Nauczyciele odpowiadali na pytania:

- „Czy w ciągu ostatnich 4 tygodni jakiś uczeń lub uczniowie w klasie, której Pani/Pan jest wychowawcą doświadczali danego zachowania?” (zamknięte, wielokrotnego wyboru)
- „Jak często w klasie, której Pani/Pan jest wychowawcą takie zachowania się zdarzały?” (zamknięte, jednokrotnego wyboru)
- „Skąd czerpie Pani/Pan informacje o takich zdarzeniach?” (otwarte)

⁶ J. Przewłocka, *Bezpieczeństwo uczniów...*, s. 25 i 33-34.

⁷ A. Nowakowska, J. Przewłocka, *Szkoła oczami uczniów...*, s. 47-49.

⁸ A. Tłuściak-Deliowska, *Retrospektywne spojrzenie na przemoc rówieśniczą w szkole*, „Kultura i Edukacja” 2016, nr 113(3), s. 26-29.

⁹ A. Nowakowska, J. Przewłocka, *Szkoła oczami uczniów...*, s. 45-46.

¹⁰ M. Wójcik, A. Hełka, B. Kozak, A. Wośko, M. Błońska, *Postrzeżenie przez nauczycieli problemu przemocy rówieśniczej i jej przeciwdziałania w środowisku szkolnym*, „Czasopismo Psychologiczne” 2016, nr 22(2), s. 327.

Przed obliczeniem wyników odrzucono kwestionariusze zawierające braki i sprzeczności. Do analizy istotności różnic wykorzystano test chi kwadrat. Wyniki istotne statystycznie oznaczono*.

Wyniki

W celu usystematyzowania wyników wrogie zachowania wymienione w kwestionariuszu zostały przyporządkowane do poszczególnych rodzajów agresji w poniższy sposób:

Tabela 1. Rodzaj agresji a przykładowe zachowania z kwestionariusza

RODZAJ AGRESJI	PRZYKŁADOWE ZACHOWANIA Z KWESTIONARIUSZA
Agresja relacyjna	Nastawianie innych przeciwko, rozsiewanie kłamstw, obgadywanie, wykluczanie ze wspólnych zabaw, izolowanie
Agresja werbalna	Wyzywanie, obrażanie, krzyczenie, grożenie
Agresja psychiczna	Poniżanie, ośmieszanie, wyśmiewanie się, przedrzeźnianie, zmuszanie
Agresja materialna	Niszczenie rzeczy, zabieranie rzeczy bez pytania, kradzież, wyrzucanie rzeczy z plecaka
Agresja fizyczna	Pobicie, uderzenie, celowe potrącenie, zamykanie w pomieszczeniu, zaatakowanie niebezpiecznym przedmiotem
Agresja elektroniczna	Wrzucenie do Internetu informacji, zdjęć, filmów bez zgody, wyzywanie w Internecie, wypisywanie obraźliwych komentarzy pod postami, włamanie się na konto
Agresja intymna	Podglądanie w szatni, toalecie, przebieralni, dotykanie wbrew woli, molestowanie

Źródło: Opracowanie własne

Odpowiedzi uczniów na pytanie: „Co Ciebie do tego motywowało (dlaczego to robiłeś/aś)?” zostały przyporządkowane do poszczególnych rodzajów motywów w poniższy sposób:

Tabela 2. Motywy sprawców a przykładowe odpowiedzi z kwestionariusza

MOTYWY SPRAWCÓW	PRZYKŁADOWE ODPOWIEDZI Z KWESTIONARIUSZA
Reakcja na cudze zachowanie	„by się zemścić”, „bo mnie obrażano”, „bo ta osoba zaczęła”, „coś za coś”
Żarty, zabawa	„lubię to robić jest BECZOONIA”, „dla śmiechu”, „dla żartów”, „dla zabawy”
Emocje	„bo mnie wkurzali”, „bo byłem zazdrosna”, „bo się zdenerwowałam”, „bo byłem na nich zła”
Samoobrona	„motywował mnie swego rodzaju mechanizm obronny”, „chciałam się bronić”, „broniłam się”
Wpływ rówieśników	„byłam w towarzystwie osób, które tak robiły”, „kierowała mną chęć przypodobania się innym osobom”
Niechęć do osoby	„kierowała mną szczerą niechęć do tego chłopaka”, „motywowała mnie niechęć do tej osoby”
Inne	„żeby się odstresować”, „z czystej potrzeby zrobienia czegoś złego”
Brak powodu	„bo tak”, „nie wiem dlaczego” lub brak podania powodu

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 3.1. Rodzaj doświadczanej agresji a liczba ofiar z podziałem na płeć

Rodzaj agresji	Uczniowie (n=173)	Uczennice (n=220)
Agresja relacyjna*	71 (41%)	123 (56%)
Agresja werbalna*	80 (46%)	71 (32%)
Agresja psychiczna*	60 (35%)	55 (25%)
Agresja materialna	41 (24%)	48 (22%)
Agresja fizyczna	31 (18%)	32 (15%)
Agresja elektroniczna	31 (18%)	40 (18%)
Agresja intymna	14 (8%)	23 (10%)
Łącznie*	120 (69%)	169 (77%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 3.1 przedstawia różnice jakie zachodzą pomiędzy płciami w zgłaszaniu doświadczanych rodzajów agresji. Różnice w przypadku agresji relacyjnej, werbalnej i psychicznej, a także w łącznej liczbie ofiar okazały się istotne statystycznie. Wśród uczennic było więcej pokrzywdzonych relacyjnie oraz ogólnie, a wśród uczniów werbalnie i psychicznie.

Tabela 3.2. Rodzaj doświadczanej agresji a liczba ofiar z podziałem na etap edukacji

Rodzaj agresji	Szkoły podstawowe (n=239)	Liceum ogólnokształcące (n=154)
Agresja relacyjna*	133 (56%)	61 (40%)
Agresja werbalna	98 (41%)	53 (34%)
Agresja psychiczna	72 (30%)	43 (28%)
Agresja materialna*	81 (34%)	8 (5%)
Agresja fizyczna*	56 (23%)	7 (5%)
Agresja elektroniczna	49 (21%)	22 (14%)
Agresja intymna*	32 (13%)	5 (3%)
Łącznie*	189 (79%)	100 (65%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 3.2 przedstawia różnice jakie zachodzą pomiędzy uczniami szkół podstawowych i szkoły średniej w zgłaszaniu doświadczanych rodzajów agresji. Tym razem istotnie statystycznie okazały się różnice w agresji relacyjnej, materialnej, fizycznej i intymnej oraz w łącznej liczbie ofiar. Uczniowie liceum zdecydowanie rzadziej spotykali się z przypadkami ww. zachowań, wśród nich występował także mniejszy ogólny odsetek osób pokrzywdzonych.

Tabela 4.1. Liczba osób dręczonych z podziałem na płeć

	Uczniowie (n=173)	Uczennice (n=220)
Dręczeni	29 (17%)	29 (13%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 4.1 przedstawia różnice w liczbie osób dręczonych pomiędzy chłopcami i dziewczętami. Różnice nie były istotne statystycznie.

Tabela 4.2. Liczba osób dręczonych z podziałem na etap edukacji*

	Szkoła podstawowa (n=239)	Liceum ogólnokształcące (n=154)
Dręczeni	52 (22%)	6 (4%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 4.2 przedstawia różnice w liczbie osób dręczonych pomiędzy uczniami szkół podstawowych i szkoły średniej. W liceum ogólnokształcącymi nastąpił zdecydowany spadek dręczenia. Zaobserwowane różnice okazały się istotne statystycznie.

Tabela 5.1. Częstotliwość doświadczania agresji a liczba ofiar z podziałem na płeć

Częstotliwość agresji	Uczniowie (n=173)	Uczennice (n=220)
Często	11 (6%)	17 (8%)
Czasami	43 (25%)	68 (31%)
Rzadko	66 (38%)	84 (38%)
Nigdy	53 (31%)	51 (23%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 5.1 przedstawia różnice w częstotliwości doświadczanej agresji pomiędzy płciami. Stosunkowo niewielka liczba przedstawicieli obu płci często doświadczała agresji, większość uczniów doświadczała jej czasami, rzadko lub nigdy. Proporcje rozłożyły się podobnie u chłopców i dziewcząt. Różnice nie były istotne statystycznie.

Tabela 5.2. Częstotliwość doświadczania agresji a liczba ofiar z podziałem na etap edukacji*

Częstotliwość agresji	Szkoła podstawowa (n=239)	Liceum ogólnokształcące (n=154)
Często	21 (9%)	7 (5%)
Czasami	82 (34%)	29 (19%)
Rzadko	86 (36%)	64 (42%)
Nigdy	50 (21%)	54 (35%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 5.2 przedstawia różnice w częstotliwości doświadczanej agresji pomiędzy uczniami szkół podstawowych i szkoły średniej. W liceum częstotliwość okazała się mniejsza. Różnice były istotne statystycznie.

Tabela 6.1. Dotkliwość agresji a liczba ofiar z podziałem na płeć*

Dotkliwość agresji	Uczniowie (n=120)	Uczennice (n=169)
Nie do zniesienia	4 (3%)	13 (8%)
Przykre	30 (25%)	76 (45%)
Tylko trochę przykre	48 (40%)	62 (37%)
Wcale nie przykre	38 (32%)	18 (11%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 6.1 przedstawia różnice w dotkliwości doświadczanej agresji pomiędzy płciami. Dziewczęta ogólnie czuły się bardziej skrzywdzone niż chłopcy. Różnice w tym zakresie były istotne statystycznie.

Tabela 6.2. Dotkliwość agresji a liczba ofiar z podziałem na etap edukacji

Dotkliwość agresji	Szkoła podstawowa (n=189)	Liceum ogólnokształcące (n=100)
Nie do zniesienia	15 (8%)	2 (2%)
Przykre	71 (38%)	35 (35%)
Tylko trochę przykre	73 (39%)	37 (37%)
Wcale nie przykre	30 (16%)	26 (26%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 6.2 przedstawia różnice w dotkliwości doświadczanej agresji pomiędzy uczniami szkół podstawowych i szkoły średniej. Uczniowie niezależnie od wieku podobnie odczuwali rozmiar bólu. Różnice nie były istotne statystycznie.

Tabela 7.1. Rodzaj stosowanej agresji a liczba sprawców z podziałem na płeć

Rodzaj agresji	Uczniowie (n=173)	Uczennice (n=220)
Agresja relacyjna*	20 (12%)	47 (21%)
Agresja werbalna	23 (13%)	21 (10%)
Agresja psychiczna	10 (6%)	12 (5%)
Agresja materialna	2 (1%)	4 (2%)
Agresja fizyczna	5 (3%)	5 (2%)
Agresja elektroniczna	2 (1%)	1 (0.5%)
Agresja intymna	0	0
Łącznie*	45 (26%)	78 (35%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 7.1 przedstawia różnice w stosowaniu agresji pomiędzy płciami. Dziewczęta częściej przyjmowały rolę sprawcy i częściej stosowały agresję relacyjną. Obie ww. różnice były istotne statystycznie.

Tabela 7.2. Rodzaj stosowanej agresji a liczba sprawców z podziałem na etap edukacji

Rodzaj agresji	Szkoła podstawowa (n=239)	Liceum ogólnokształcące (n=154)
Agresja relacyjna	38 (16%)	29 (19%)
Agresja werbalna	28 (12%)	16 (10%)
Agresja psychiczna*	7 (3%)	15 (10%)
Agresja materialna	6 (3%)	0
Agresja fizyczna	7 (3%)	3 (2%)
Agresja elektroniczna	3 (1%)	0
Agresja intymna	0	0
Łącznie	75 (31%)	48 (31%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 7.2 przedstawia różnice w stosowaniu agresji pomiędzy uczniami szkół podstawowych i szkoły średniej. Wyniki obu grup były zbliżone. Różnice nie były istotne statystycznie, za wyjątkiem agresji psychicznej, którą częściej stosowano w liceum.

Tabela 8.1. Motyw a liczba sprawców z podziałem na płeć

Motyw	Uczniowie (n=45)	Uczennice (n=78)
Reakcja na cudze zachowanie	11 (24%)	25 (32%)
Żarty*	9 (20%)	6 (8%)
Emocje*	0	10 (13%)
Samoobrona	2 (4%)	3 (4%)
Wpływ rówieśników	1 (2%)	2 (3%)
Niechęć do osoby	2 (4%)	1 (1%)
Inne	1 (2%)	5 (6%)
Brak powodu	23 (51%)	35 (45%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 8.1 przedstawia różnice w motywach stosowania agresji pomiędzy płciami. Dziewczęta częściej były agresywne z powodów emocji, a chłopcy dla żartów. Inne różnice nie były istotne statystycznie. Najpowszechniejsze wyjaśnienie u obu grup to działanie w reakcji na nieakceptowane zachowanie kolegi. Niemal połowa uczniów nie potrafiła lub nie chciała podać powodu agresji.

Tabela 8.2. Motywy a liczba sprawców z podziałem na etap edukacji

Motyw	Szkoła podstawowa (n=75)	Liceum ogólnokształcące (n=48)
Reakcja na cudze zachowanie	24 (32%)	12 (25%)
Żarty	7 (9%)	8 (17%)
Emocje	7 (9%)	3 (6%)
Samoobrona	2 (3%)	3 (6%)
Wpływ rówieśników	2 (3%)	1 (2%)
Niechęć do osoby	0	3 (6%)
Inne	3 (4%)	3 (6%)
Brak powodu	38 (51%)	20 (42%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 8.2 przedstawia różnice w motywach stosowania agresji pomiędzy uczniami szkół podstawowych i szkoły średniej. Wyniki obu grup były zbliżone. W szkole średniej nieco częściej tłumaczono się żartami. Różnice nie były istotne statystycznie.

Tabela 9. Rodzaje agresji występujące między uczniami zaobserwowane przez nauczycieli

Rodzaj agresji	Nauczyciele (n=17)
Agresja relacyjna	9 (53%)
Agresja werbalna	7 (41%)
Agresja psychiczna	7 (41%)
Agresja materialna	0
Agresja fizyczna	0
Agresja elektroniczna	4 (24%)
Agresja intymna	0

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 9 przedstawia liczbę nauczycieli, którzy zaobserwowali dany rodzaj agresji wśród uczniów. Mniej więcej połowa stwierdziła występowanie agresji relacyjnej, werbalnej i psychicznej, jedna czwarta elektronicznej. Pozostałe rodzaje agresji pozostały niewykryte.

Tabela 10. Częstotliwość agresji w szkole zdaniem nauczycieli

Częstotliwość agresji	Nauczyciele (n=17)
Często	1 (6%)
Czasami	4 (24%)
Rzadko	9 (53%)
Nigdy	3 (18%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 10 przedstawia częstotliwość zaobserwowanej przez nauczycieli agresji. Zdaniem większości z nich agresja zdarza się rzadko lub wcale.

Tabela 11. Źródła wiedzy nauczycieli o agresji w szkole

Źródło wiedzy	Nauczyciele (n=17)
Uczniowie	14 (82%)
Rodzice	11 (65%)
Własna obserwacja	5 (29%)
Inni nauczyciele lub pracownicy szkoły	6 (35%)
Pedagog szkolny	3 (18%)

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 11 przedstawia źródła, z których nauczyciele czerpią informacje o agresji. W większości przypadków są to zgłoszenia uczniów i ich rodziców. Nauczyciele rzadziej polegają na obserwacji własnej i informacjach od innych pracowników szkoły.

Ankietowani dopisywali na kwestionariuszach własne opinie na temat agresji szkolnej. Poniżej zamieszczam przykładowe wypowiedzi:

1. Odnośnie do zmniejszenia zachowań agresywnych wraz z dorastaniem:

- „O podstawówce mogłabym napisać tu książkę, ale w LO jest dobrze” – uczennica 1. klasy liceum.
- „[Zachowania agresywne] nie były szczególnie bolesne, minęły z czasem” – uczennica 2. klasy liceum.
- „W ciągu ostatnich 4 tygodni nie [doświadczałam agresji], bardziej w podstawówce” – uczennica 2. klasy liceum.

2. Odnośnie do milczenia ofiar:

- „Jestem zbyt bardzo tym przejęty i ciężko mi powiedzieć. Chciałbym powiedzieć rodzicom i nauczycielom, ale się boję” – uczeń 1. klasy liceum.
- „Powinienem iść do wychowawcy i to zgłosić, ale nawet do rodziców nie da się dotrzeć, bo są np. głusi” – uczeń 8. klasy szkoły podstawowej.
- „Uczniowie zgłaszali sami, gdy byli młodszy, w klasach 4-5. Teraz, gdy są w klasie 8., nie zgłaszają takich zachowań” – nauczyciel 8. klasy szkoły podstawowej.

3. Odnośnie do dotkliwości agresji:

- „Nie wiem co było najgorsze, po niektórych [aktach agresji] miałam myśli samobójcze” – uczennica 1. klasy liceum.
- „Płakałam” – uczennica 5. klasy szkoły podstawowej.
- „Przykre, gdybym miał/ła uczucia” – anonim z 1. klasy liceum.

4. Odnośnie do bezkarności sprawców:

- „[Sprawca] nigdy nie ponosi żadnej kary za swoje czyny” – uczennica 7. klasy szkoły podstawowej.
- „A sam wychowawca rozmawia z chłopakami i ich rodzicami i NIC to nie pomaga. Do nich przemawia tylko argument siły. DO TYCH IDIOTÓW” – uczeń 8. klasy szkoły podstawowej.

5. Odnośnie do niechęci uczniów do przemocy:

- „Nie chcę, by coś takiego miało miejsce, by ktoś przeżywał to samo co ja” – uczennica 1. klasy liceum.
- „Staram się nie sprawiać przykrości ludziom, chyba że przypadkowo” – uczennica 2. klasy liceum.
- „Nigdy [nie stosowałem agresji], bo wiem, że to bolesne” – uczeń 1. klasy liceum.

6. Odnośnie do częstotliwości agresji relacyjnej wśród młodzieży:

- „Zawsze [zachowywali się agresywnie wobec mnie], nie obchodzi mnie to już” – anonim z 1. klasy liceum.

7. Odnośnie do nieświadomości sprawców:

- „[Sprawczyni] nigdy nie przeprosza, czuje się niewinna” – uczennica 7. klasy szkoły podstawowej.

Podsumowanie

Wyniki badania pokazują, że najpowszechniej spotykane są te formy agresji szkolnej, które nie pozostawiają śladów fizycznych. Uczniowie przede wszystkim muszą mierzyć się ze szkodzeniem sobie w relacjach, ale także z raniącymi słowami i poniżaniem. Trudniej dostrzec szkody jakie takie zachowania wywołują w ofierze, a tym samym słabiej oddziałują wyrzuty sumienia i empatia. Takie formy agresji powinny mieć niższą wykrywalność, gdyż trudniej je udowodnić niż napaść fizyczną. Tak się jednak nie dzieje. Nauczyciele najczęściej dostrzegają właśnie agresję relacyjną, werbalną i psychiczną, rzadko albo wcale nie widzą w swoich klasach przejawów agresji materialnej, fizycznej i elektronicznej. Jest to zaskakujące, ponieważ tych ostatnich doświadcza niemal jedna czwarta badanych uczniów szkół podstawowych. Łącząc ten fakt z informacją, że to dzieci i ich rodzice pozostają głównym źródłem wiedzy na temat agresji w szkole, można dojść do wniosku, że z pewnych powodów uczniowie nie informują nauczycieli o przypadkach zniszczenia mienia, kradzieży i ataków fizycznych. Być może nie uważają ich za na tyle dotkliwe, aby to zrobić. Jest to namacalny dowód na to, że nauczyciele nie mogą wyłącznie polegać na dzieciach jako źródle informacji, jeśli chcą się dowiedzieć, jaka jest rzeczywista skala agresji w oddziałach szkolnych. Rozwiązaniem mogłaby być obserwacja własna, która jednak niesie ze sobą pewne trudności. Otóż wychowawca musiałby aktywnie brać udział

w życiu społecznym swoich podopiecznych, co wymaga większego nakładu pracy i wysiłku. Można także próbować zwiększyć otwartość uczniów, zacieśniając z nimi relacje. Sprawcy agresji wyraźnie dzielą się na dwie główne grupy. Część z nich kieruje się chęcią odwetu, a część jest po prostu bezmyślna w swoich działaniach. Szczególnie ta druga grupa może być niebezpieczna, ponieważ może nie dostrzegać szkód emocjonalnych, jakie powoduje agresja relacyjna, werbalna i psychiczna. W takim przypadku ważną rolę mogą spełniać programy interwencyjne, bazujące na wzbudzaniu empatii do ofiary i skłanianiu do przemyśleń. Za agresję w szkole bierze odpowiedzialność mniejszość uczniów. Ta ważna obserwacja skłania do przemyśleń na temat roli, jaką w sytuacjach społecznych przyjmuje większość. Można podejrzewać, że odpowiednio ukierunkowani świadkowie przemocy sami mogą zareagować, dbając o bezpieczeństwo w szkole¹¹. Badanie pokazało, że najpowszechniejszymi problemami w szkole są te, które dotyczą relacji i uprzejmości między uczniami. Na dalszym planie leży cyberagresja, bójki i kradzieże. Wyniki nie wykazały poprawy sytuacji, która przecież wymaga natychmiastowego działania. Niemal połowa uczniów w badanych szkołach podstawowych doświadcza agresji czasami i często oraz określa ją jako przykrą i nie do zniesienia. Prawie jedna czwarta jest dręczona. Można sądzić, że przyniesie to poważne konsekwencje społeczne w przyszłości.

Bibliografia

1. Mazur J., Kołotoł H., *Związek między przemocą rówieśniczą w szkole a samopoczuciem psychicznym uczniów gimnazjum*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2006, nr 5(1).
2. Nowakowska A., Przewłocka J., *Szkoła oczami uczniów: relacje z nauczycielami i kolegami oraz przemoc szkolna. Raport z badania jakościowego*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.
3. Przewłocka J., *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach: raport z badania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015.
4. Thornberg R., Knutsen S., *Teenagers' explanations of bullying*, „Child & Youth Care Forum” 2011, nr 40(3).
5. Tłuściak-Deliowska A., *Retrospektywne spojrzenie na przemoc rówieśniczą w szkole*, „Kultura i Edukacja” 2016, nr 113(3).
6. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz. U. z 1982 r. Nr 35, poz. 228.
7. Wójcik M., Hełka A., Kozak B., Wośko A., Błońska M., *Postrzeżenie przez nauczycieli problemu przemocy rówieśniczej i jej przeciwdziałania w środowisku szkolnym*, „Czasopismo Psychologiczne” 2016, nr 22(2).
8. Wójcik M., Mondry M., *Badania partycypacyjne z udziałem młodzieży. Projekt INKLA – zapobieganie przemocy rówieśniczej oraz projekt Photovoice – Szkoła, klasa, grupa rówieśnicza-blaski i cienie*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja” 2017, nr 20(4).

¹¹ M. Wójcik, M. Mondry, *Badania partycypacyjne z udziałem młodzieży. Projekt INKLA – zapobieganie przemocy rówieśniczej oraz projekt Photovoice – Szkoła, klasa, grupa rówieśnicza-blaski i cienie*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja” 2017, nr 20(4), s. 93-94.

Dane kontaktowe

Jakub Orłowski, jmtorlowski@gmail.com